

ARAP ATASÖZLERİ

Prof. Dr. İnci KOÇAK

Araplar; "atasözü" karşılığı olarak, "مثل (masal, çoğulu: amşâl)" sözcüğünü kullanmışlardır. Bu sözcüğün, Sâmî dillerde ortak olduğu görülmektedir. Assurca'da, "masalu", Aramice'de, "maşla", İbranice'de de, "masal" sözcükleri, "karşılaştırma" anlamında kullanılmaktadır¹. Al-Mubarrad (ölm. 698), "مثل - masal" sözcüğü için, "مثل - misâl (örnek, gibi)" den alınmıştır demiş ve kelimenin asıl anlamının "teşbih, benzetme" olduğunu belirtmiştir. Bunun için de, Ka'b b. Zuhayr'in² şu beyiti³ örnek gösterilmiştir:

كانت مواعيد عرقوب لها مثلا وما موا عيدها إلا الأباطيل

"Urküb'un vaatleri, ona örnek olmuştu.

1 C. Brockelmann, "Mesel," *İslam Ansiklopedisi*, Maarif Matbaası, İstanbul 1957, VIII, 120; W. Gesenius, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*, Berlin/Göttingen/Meidelberg 1962, 469.

2 Ka'b b. Zuhayr, Cahiliye Çağı Mu'allaka şairlerinden Zuhayr b. Abi Sulma'nın oğludur. "Muhazrumün" adı verilen şairlerdendir. Bu, hem Cahiliye'de hem de İslâmiyet'te şiir söylemiş olan şairlere verilen bir isimdir. Ka'b b. Zuhayr'in ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Bkz. R. Basset, «Ka'b b. Zuhayr," *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1955, VI, 5; Kâtib Çelebi, *Kasf al-Zunûn* (hazırlayanlar: Şerefettin Yalçınkaya, Rıfat Bilge), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, I I , 1329-1330.

3 Ka'b b. Zuhayr'in, Hz. Muhammed'e söylediği Kaşidat al-Burda'den alınan alman bu beyitte geçen "مرعيد عرقوب" - "Urküb'un vaatleri" bir atasözüdür. Abu 'Ubayda (ölm. 825), bu atasözünün meydana gelmesine neden olan olayı şöyle açıklamıştır: "'Urküb, al-'Amâlik'den biridir. Birgün, arkadaşı gelip, kendisinden hurma ağacının meyvasını ister. O da: "Ağaç, meyva verirse, senindir" der. Arkadaşı tekrar geldiğinde: "koruk haline geldiği zaman, hurmayı vereceğim" diyerek, onu geri çevirir. Bir başka kez, gelen arkadaşını; "kızarıp, sararıncaya kadar bekle" diyerek" geri gönderir. Hurma kızarıp sarardığı zaman: "olmuş, yaş hale gelinceye kadar bekle" diyerek sonunda bir gece "ağaca çıkıp, hurmayı keser ve arkadaşına hiçbir şey vermez. Böylece, "sözde durmamaya" örnek karşılaştırma" olmak üzere, atasözü haline gelir. Bkz. al-Maydânî, *Macma' al-amşal* (yay. Muhammed Abu Fazl İbrahim), Beyrut 1987, I, 7, I I I , 330; İnci "Koçak, Al-Harîrî'nin Makamat'ındaki Bazı Atasözleri ve Deyimler," *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* Ankara 1982, XXX /1-2, 187-188.

Onun verdiği sözler, boş ve çürüktür (bâtıldan başka bir şey değildir)".

Sâmîler ve özellikle Araplar arasında çok rastlanan "mecaz ve teşbih" eğilimi onlara; "karşılaştırma ve örnek (olma)" anlamlarını taşıması dolayısıyla, "masal" sözcüğünü "atasöz" anlamında kullanma düşüncesini vermiş olabilir⁴.

Atasözleri; nitelikleri bakımından, belirli bir kişinin sözü sayılmamakla beraber, Araplar bunları birtakım kişilere atfetmeye çalışmışlardır. Şairlerin divanlarında da, manzum olarak bazı atasözlerine rastlanmaktadır. Arap atasözleri arasında, aşağı yukarı her ulusta bulunan hayat düsturları niteliğindeki sözler de yer almaktadır. Atasözlerinin bir bölümü de olaylara dayanmaktadır. Bunlardan başka, "أفعل من" formunda, "karşılaştırma" yapmak suretiyle elde edilmiş atasözleri de vardır.

Atasözleri, bilginlerin ilgisini çekmiş, tarihçiler ve dilciler bunları toplamak için yarış etmişlerdir. Al-Mufazzal al-Zabbî (ölm. 786)'nin, *Kitap al-amşâl* adlı eseri, bu alandaki en eski çalışmalardandır. Abu Hilâl al-'Askarî (ölm. 1005'ten sonra), *Camharat a/-amşö'*da her atasözünü dil ve tarih açısından açıklamaya çalışmıştır. Bu eser, bu alandaki ilk deneme sayılmaktadır. Abu al-Fazl Ahmad b. Muhammad b. İbrahim al-Maydani (ölm. 1124) ise, *Macma' al-amsâl* adlı kitabında, kendisinden önce atasözleri üzerine çalışanların topladığı malzemeyi bir araya getirmiş ve bölüme, yeni atasözleri içeren bir ek yapmıştır. Kitapta, 6000'den fazla atasözünü yer almaktadır⁵, Arap atasözlerinden şu örnekleri verebiliriz:

دواءُ الدهرِ الصبرُ عليه.⁶

"Zamanın ilacı, ona sabretmektir".

تاجُ المرأةِ التواضعُ.

"Olgunluğun tacı, alçakgönüllülüktür."

7 التواضعُ شِبْكَةُ الشرفِ

"Alçakgönüllülük, şeref ağıdır."

4 Krş. C. Brockelmann, a.g.m. 120.

5 C. Brockelmann, a.g.m. 120-124; Kâtib Çelebi, *Kasf al-zunûn* (yay. Şerefettin Yaltkaya, Rifat Bilge), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, II, 1097.

6 al-Maydânî, a.g.e., I, 483.

7 Aynı eser, I, 267.

الجارُ ثمّ الدارُ⁸

"Komşu, sonra ev."

Bu atasözünü, "Ev alma, komşu al"⁹ atasözümüzle karşılaştırılabilir.

ليس الجمالُ بالثيابِ¹⁰

"Güzellik, elbise ile değildir."

"Kalıp kıyafetle, adam adam olmaz"¹¹ atasözümüzle aynı anlamı taşımaktadır.

ماحكَّ ظهري مثل يدي¹²

"Sırtımı, elim gibi hiç bir (el) kaşımadı."

Bu atasözünü de, "Kurda: "neden boynun kalın"? demişler, "işimi kendim görürüm de ondan", demiş"¹³ atasözümüzle karşılaştırılabilir.

لا تؤخرْ عملَ اليومِ لغد.

"Bugünün işini, yarına bırakma". Aynı anlamda ye şekilde, bir atasözümüz vardır¹⁵.

قول الحقِّ لم يَدعْ لي صديقاً¹⁶

"Doğru söz, bana bir dost bırakmadı." "Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar"¹⁷ atasözümüzle aynı anlamdadır.

كلُّ رأسٍ به صداعٌ¹⁸

"Her başın, bir baş ağrısı vardır."

8 Aynı eser, I, 307.

9 Ö. Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 265, Ankara 1968, 64.

10 al-Maydânî, a.g.e., I I I , 231.

11 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 75.

12 al-Maydânî, a.g.e., I I I , 250.

13 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 80.

14 al-Maydânî, a.g.e., I I I , 235.

15 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 55.

16 al-Maydam, a.g.e., I I , 505.

17 Ö.A. Aksoy, 61.

18 al-Maydanî a.g.e. I I I , 76.

كلٌ غريبٍ للغريبِ نسيبٌ.¹⁹

"Her yabancı, (diğer) yabancıнын akrabasıdır."

لكلِّ داءٍ دواءٌ.²⁰

"Her derdin, bir devası vardır."

بعضُ العفوِ ضَعْفٌ.²¹

"Affetmenin bazıısı ,zayıflıktır."

رُبَّ حَرْبٍ شَبَّتَ مِنْ لَفْظَةٍ.²²

"Nice savaş vardır ki, bir sözden parlamıştır (tutuşmuştur)."

23

زَرْغِيْبًا تَزِدُّ حُبًّا.

"Seyrek ziyaret et ki, sevgi artsın."

غَضَبُ الْجَاهِلِ فِي قَوْلِهِ وَغَضَبُ الْعَاقِلِ فِي فِعْلِهِ.²⁴

"Cahilin kızgınlığı sözünde, akıllının kızgınlığı ise,işindedir (işinde belli olur)."

طَوَّلُ اللِّسَانِ يَقْصُرُ الْاَجَلَ.²⁵

"Dilin uzunluğu, eceli kısaltır." "Dilini tutan, başını kurtarır"²⁶ anlamındaki atasözümüzle karşılaştırılabilir.

زَكَاةُ الْبَدَنِ الْعِلَلُ.²⁷

"Bedenin zekâtı, hastalıklardır."

19 al-Meydânî, a.g.e., 76; Cahiliye çağı şairlerinden İmru'l-Çays'ın dizelerinden birinde de aynı atasözü bulunmaktadır. Bkz. *Divân Imru' l-Kays*, Beyrut 1966, '9. Ayrıca bkz. Mohammed ben Cheneb, *Proverbes Arabes de L'Algerie et du Maghred*, Paris 1905, II , 118.

20 Al-Maydânî, a.g.e., I I I , 233.

21 Aynı eser. I , 211.

22 Aynı eser, I I , 80.

23 Aynı eser, I I , 85.

24 Aynı eser, I I , 433.

25 Aynı eser, I I , 306.

26 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 97.

27 al-Maydânî, a.g.e., I I , 96.

28 Aynı eser, I I I , 364.

من اشترى ما لا يحتاجُ إليه باعَ ما يحتاجُ إليه.²⁸

"İhtiyacı olmayan şeyi satın alan kişi, ihtiyacı olan şeyi satar."

أَرْسِلْ حَكِيمًا وَلَا تَوْصِهِ.²⁹

"Bilge kişiyi gönder, nasihat etme.."

إِذَا زَلَّ الْعَالَمُ زَلَّ بَزَلْتَهُ الْعَالَمُ.³⁰

"Âlim yanılınca, âlem yanılır."

التَّدْبِيرُ نَصْفُ الْمَعِيشَةِ.³¹

"Tedbir, geçimin yarısıdır."

لِسَانُ التَّجْرِبَةِ أَصْدَقُ.³²

"Tecrübe dili, en doğrusudur."

إِنَّ دَوَاءَ الشَّقِّ أَنْ تَحْوَصَهُ.³³

"Yırtığın devası, onu dikmendir."

إِنْ تَعَشَّ تَرَ مَا لَمْ تَرَ.³⁴

"Yaşarsan, görmediğini görürsün."

تَجْرَى الرِّيَّاحُ بِمَا لَا تَشْتَهِي السَّفِينُ.³⁵

"Rüzgâr, bazen gemilerin istemediği yönden eser." İnsanın, her arzu ettiği şey olmaz.

عِنْدَ الْمُضِيقِ لِأَخٍ وَلَا صَدِيقٍ.³⁶

"Sıkıntıdayken, ne kardeş ne dost vardır."

³⁷

كَلَّ شَاةٌ تَنْطُ بِرِجْلِهَا كُلَّ شَاةٍ بِرِجْلِهَا مَعْلَقَةٌ.³⁸

"Her koyun, kendi bacağından asılır."³⁸ Aynı şekilde bir atasözümüzmü bulunmaktadır

29 Muallim Naci, *Sânihatü'l-Arap*, Mihran Matbaası, İstanbul 1304, 48.

30 Aynı eser, 233.

31 al-Maydânî, a.g.e., I, 267.

32 Aynı eser, 233.

33 Muallim Naci, a.g.e., 174.

34 Aynı eser, 164-165.

35 Aynı eser, 265.

36 J.L. Burckhardt, *Arabische Sprüchwörter*, Weimar 1834, 370.

37 al-Askârî, *Camharat al-Amşâl* 1307, 165; al-Maydânî, a.g.e., III, 23..

38 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 70.

الشرّ قديم 39

"Kötülük, eskidir."

طاعة اللسان ندامة 40

"Dile itaat, pişmanlıktır." "Dilim seni dilim dilim dileyim, her başıma geleni senden bileyim"⁴¹ atasözüne uymaktadır.

عمر الكذاب قصير 41

"Yalancının ömrü kısadır."⁴² "Yalancının mumu yatsıya kadar yanar"⁴³ atasözümüzle karşılaştırılabilir

الكلب ما ينبج في داره 44

"Köpek, kendi evinde havlamaz."

من زرع المعروف حصده الشكر 45

"İyilik eken, şükür biçer". "İyilik eden, iyilik bulur"⁴⁶ atasözümüz vardır.

من لم يحسن الى نفسه لم يحسن الى غيره 47

"Kendisine iyilik etmeyen, başkasına da etmez."

لا يضرب السحاب نباح الكلاب 48

"Köpeklerin havlaması, buluta zarar vermez." "ît ürür, kervan yürür"⁴⁹ atasözümüzle karşılaştırılabilir.

من لم يبصر على كلمة سمع كلمات 50

"Bir kelimeye sabretmeyen, birçok kelime işitir."

39 J.L. Burckhardt, a.g.e., 145.

40 Aym eser, 162.

41 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 60.

42 J.T.. Burckhardt, a.g.e., 182.

43 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 9.

44 Burckhardt, a.g.e., 257.

45 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 74.

46 al-Maydânî, I I I , 363.

47 Aynı eser, I I I , 363.

48 al-Maydânî, a.g.e., I I I , 158.

49 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 74.

50 al-Maydânî, a.g.e., I I I , 367.

تَضَرَعُ إِلَى الطَّيِّبِ قَبْلَ أَنْ تَمْرُضَ.

"Hasta olmadan önce, doktora başvur."

Bu nasihati, Loknıan'ın oğluna verdiği rivayet edilir⁵¹.

تَشْتَهِي وَتَشْتَكِي.

"Hem arzu edersin, hem şikayet edersin." Başkasından almayı seversin, ama senden alınmasını istemezsin, şeklinde açıklanmıştır⁵².

53. دَخَلَ فِضُولِيُّ النَّارَ فَقَالَ: الْحَطْبُ رَطْبٌ.

"Boşboğaz, cehenneme girdi, "odun yaş" "dedi."

"Boşboğazı cehenneme atmışlar, "odun yaş" diye bağırmış" şeklinde bir atasözümüz vardır⁵⁴.

حِظٌّ جَزِيلٌ بَيْنَ شِدَّةِ قَتَى صَيْغِمٍ. 55.

"Arslanın avurtlarında (ağzında) nasip boldur."

إِنْ سَأَلَ الْخُفَّ وَإِنْ سُئِلَ سَوَّفَ.

"Kendisi isterse ,üstüne düşer (ısrarla ister), kendisinden istenirse, geciktirir."

Kendi menfaatine uygun işlerde önde olan, başkalarının menfaatine ait konularda ihmalkâr davranan kişi için kullanılır⁵⁶.

أَسَاءَ سَمْعًا فَاسْمَاءُ جَابَةٌ.

"Yanlış anladı, yanlış cevap verdi."

Bu atasözü şu olaya dayanmaktadır: Bir gün, Suhayl b. °Amr, oğlu Anas ile yolda giderken, Ahnas Şak'afl'ye rastlar. Ahnas, Suhayl'e, "yanındaki çocuk kim?" diye sorar. O da, "oğlum" der. Ahnas, çocuğa:

" إِنْ أَمَّكَ يَا ابْنِي ", "oğlum nereye gidiyorsun?" diye sorar. Çocuk, Ahnas'm: " أم - umm " sözünü, "gitmek" anlamında kullandığım anlamayarak, "annen nerede ey oğlum" dediğini zanneder ve "Manzale'nin evine gitti" diye cevap verir. Bunun üzerine Suhayl, oğlunun yanlış

51 Muallim Naci, a.g.e., 231.

52 Aynı eser, 232.

53 Aynı eser, 318; al-Maydanî, a.g.e., I, 438.

14 Ö.A. Aksoy, 55.

55 Muallim Naci, a.g.e., 286.

56 Aynı eser, 150-151.

cevap verişinin nedenini açıklamak için: "اساء سماعاً فاسماً جابة" (yanlış anladı, yanlış cevap verdi) sözünü söyler.

"Gitmek" anlamına gelen "أَمَّ" ile, "anne" anlamına gelen "أُمُّ" arasında şöyle bir fark vardır. Birincisi "hemze"nin "üstün" okunuşuyla yani "أَمَّ" şeklinde, ikinci ise, "hemze"nin "ötre" okunuşuyla, yani "أُمُّ" olarak telâffuz edilir⁵⁷.

أَجْهَلُ مِنْ فَرَاشَةٍ

"Kelebekten daha bilgisiz (cahil)".

İşığın (mumun) kendisini yakacağını bilmeyen kelebek, ona yaklaşıncaya yanar ve ölür. Çok cahil kişi için söylenmiştir⁵⁸.

إِذَا اشْتَرَيْتَ فَادْكُرْ السُّوقَ.

"Satın aldığın zaman, pazarı hatırla."

Alışverişte aldanmamayı öğütleyen bir atasözüdür⁵⁹.

ظَمًا قَامِحٌ خَيْرٌ مِنْ رِي قَاضِحٍ.

"Şiddetli susuzluk, rezil edici bir şekilde suya kanmaktan daha iyidir."

Bu atasözünde, "قَامِحٌ" susuzluktan bitap düşmüş deve" anlamındadır. Burada, "ظَمًا قَامِحٌ"dan; "şiddetli susuzluk" anlamı verilmek istenmiştir⁶⁰.

عَبْدٌ غَيْرُكَ حَرٌّ مِثْلَكَ.

"Başkasının kölesi, (sana nisbetle) senin gibi hürdür."

Bu atasözü şu şekilde açıklanmıştır: Bir efendi, dostlarından birinin kölesini bazı kişisel işleri için bir yere göndermiş. Köle, bu işleri yapip dönmüş. Efendi, bir başka işi daha köleye vermiş. Köle bu işi de yapmış. Üçüncü kez, efendi bir iş daha teklif edince, köle dayanamamış ve yukarıdaki sözü söyleyerek, oradan ayrılmış⁶¹.

57 Muallim Naci, a.g.e., 52-53.

58 Aynı eser, 21; al-Maydâni, a.g.e., I, 335.

59 Aynı eser, 32.

60 Aynı eser, 390.

61 Aynı eser, 406.

عِلْمَانِ خَيْرٌ مِنْ عِلْمٍ .

"İki ilim, bir ilimden daha iyidir."

Danışma ve araştırmanın iyi olduğuna dair bir atasözüdür. Bu atasözle ilgili olarak, şöyle bir olay anlatılır: Bir baba, uzak bir yere giderken, oğlunu yanına alarak yola çıkar. Biraz gittikten sonra, iki yolcuya rastlarlar. Babası oğluna; "bu yolun nereye çıkacağını şu adama sor araştır" der. Oğlu; araştırmaya ne gerek var? Zaten ben, bu yolu biliyorum" cevabını verince, babası "iki ilim, bir ilimden daha iyidir." sözünü söyler⁶².

حَسَنٌ فِي كُلِّ عَيْنٍ مَا تَوَدُّ .⁶³

"Her gözde, sevdiği şey güzeldir."

"Gönül kimi severse, güzel odur"⁶⁴ atasözümüzle aynı anlamdadır.

الدَّرَاهِمُ بِالْأَدْرَاهِمِ تُكْتَسَبُ .⁶⁵

"Para, para ile kazanılır."

"Para, parayı çeker"⁶⁶ atasözümüzle karşılaştırılabilir.

هُوَ يَضَعُ الْهَنَاتِ مَوَاضِعَ النَّقَبِ .

"O, katranı, tam uyuzun olduğu yere sürer." Bir şeyin yerinde kullanıldığını ifade etmektedir⁶⁷.

شَوَى فِي الْحَرِيقِ سَمَكْتَهُ .

"Yangında, balığını kızarttı."⁶⁸. Gizli yapılan hileleri ifade etmek için kullanılır.

Atasözlerinin halk arasında yayılma ve dilden dile dolaşma özelliği de, 'أَسِيرٌ مِنَ الْمَثَلِ' - Atasözünden daha dolaşıcı (gezgin)⁶⁹ şeklinde atasözünü haline gelmiştir.

62 Muallim Naci, a.g.e., 394.

63 al-Maydâm*, I, 349.

64 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 67.

65 al-Maydanî, a.g.e., I, 483.

66 Ö.A. Aksoy, a.g.e., 87.

67 Hariri, *Makamat* (çev. Sabri Sevsevil), (M.E.B. Şark - İslam Klasikleri: 23), İstanbul 1952, 539.

68 Aynı eser, 538.

69 Aynı eser, 539.